

Drnovský, Pavel

**Vrchnostenská sídla vázaná na vodní tok při řece Bystřici na západním
Královéhradecku pohledem metod nedestruktivní archeologie**

Archaeologia historica. 2022, vol. 47, iss. 1, pp. 39-63

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2022-1-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.76638>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220913

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VRCHNOSTENSKÁ SÍDLA VÁZANÁ NA VODNÍ TOK PŘI ŘECE BYSTRĚCI NA ZÁPADNÍM KRÁLOVÉHRADECKU POHLEDEM METOD NEDESTRUKTIVNÍ ARCHEOLOGIE

PAVEL DRNOVSKÝ

Abstrakt: Oblast v okolí Hradce Králové v severovýchodních Čechách je charakteristická výskytem menších vrchnostenských sídel (tvrzí), které představovaly hlavní typ zde budovaných vrcholně středověkých fortifikací. Předmětem studie jsou sídla založená ve vazbě na vodní tok. Konkrétně se jedná o skupinu lokalit nacházejících se v povodí řeky Bystřice. Pozornost je věnována devíti sídlům, která bylo možné lokalizovat a jejichž stav umožnil realizovat nedestruktivní archeologický průzkum. Důležité výsledky byly získány geofyzikálním průzkumem vybraných lokalit, který přinesl poznatky o rozsahu, podobě a struktuře sídel.

Klíčová slova: středověk – fortifikace – tvrz – vrchnostenské sídlo – nivní prostředí – nedestruktivní průzkum – geofyzikální průzkum.

Seats of the elites linked to watercourses near the Bystřice river in the western part of the Hradec Králové Region through the prism of the methods of non-destructive archaeology

Abstract: The area around Hradec Králové in northeast Bohemia is characterized by the occurrence of small seats of social elites (manors) which represented the main type of medieval fortifications built there. The study centres on seats founded in connection with watercourses. Specifically, this involves a group of sites located in the catchment area of the Bystřice river. Attention is paid to nine seats that could be located and whose condition made it possible to carry out a non-destructive archaeological survey. Important results were yielded by the geophysical survey of the selected sites which brought information about form and structure of the seats.

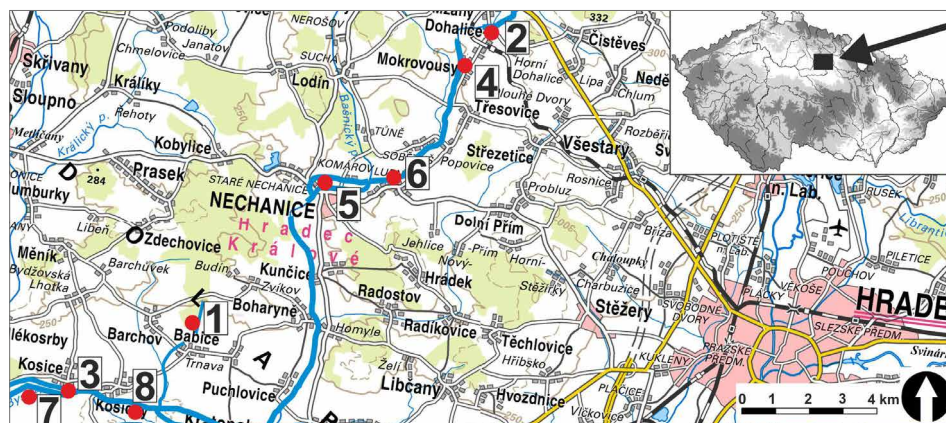
Key words: Middle Ages – fortification – manor – seat of the elite – alluvial environment – non-destructive survey – geophysical survey.

1 Úvod

Pro oblast Královéhradecka ležící v severovýchodních Čechách je příznačný výskyt menších vrcholně středověkých fortifikací, které byly zakládány v návaznosti na venkovská sídla. Oproti tomu lokalit, které bychom mohli označit za hrady, se zde nachází poskrovnu. Faktorů, které ovlivnily tento trend, bylo více. Lze uvést, že se jedná o starou sídelní oblast, kde se během vrcholně středověké transformace nevyvinula větší šlechtická dominia, a tento prostor byl spíše rozdělen na řadu menších statků náležejících příslušníkům nižší šlechty. Svoji roli zde mohla hrát i existence významného královského města Hradce Králové. Tento jev si zaslouží, aby byl v budoucnu podroben hlubší historické sídelní analýze.

Pakliže sledovanou oblast vymežíme hranicemi současného okresu Hradec Králové, získáme území, kde se dle písemných pramenů můžeme dopočítat více než 70 vrchnostenských sídel. Většina fortifikací však zanikla a pouze u přibližně dvanácti se dochovaly zřetelnější terénní reliktů, které mohou poskytnout východisko pro další výzkum. Obecně lze uvést, že oblast Královéhradecka bohužel postrádá souhrnné zpracování těchto drobných vrchnostenských sídel v takové podobě, jak jej známe z jiných regionů Čech (srov. Novák 2013; Novák–Vařeka 2012; 2013; 2014; 2015). Zevrubně vyhodnocení jednotlivých lokalit a následná syntéza poznatků zůstává nadále jednou z priorit budoucího bádání.

Tato studie se zaměří na specifickou skupinu zdejších vrchnostenských sídel, na lokality založené v přímé návaznosti na vodní tok. V oblasti Královéhradecka se jedná o sídla nacházející se v povodí řeky Bystřice protékající krajinou západně od Hradce Králové. Ve sledované oblasti se dle písemných pramenů nacházelo přibližně třináct vrchnostenských sídel. Zabývat se však budeme pouze těmi, která jsme schopni na základě různých aspektů lokalizovat. Pozornost se

Obr. 1. Sledovaná oblast a její poloha v rámci České republiky. Zvýrazněn tok řeky Bystřice a Barchovského potoka. 1 – Babice; 2 – Dohalice; 3 – Kosice 1 a 2; 4 – Mokroousy; 5 – Nechanice; 6 – Lubno; 7 – Přestavky; 8 – Třesice. Mapový podklad Základní mapa ČR, © ČÚZK.

Abb. 1. Beobachtetes Gebiet und seine Lage in Tschechien. Hervorgehoben Flusslauf des Flusses Bystřice und des Baches Barchovský potok. 1 – Babice; 2 – Dohalice; 3 – Kosice 1 und 2; 4 – Mokroousy; 5 – Nechanice; 6 – Lubno; 7 – Přestavky; 8 – Třesice. Kartenunterlage Grundkarte der Tschechischen Republik, © Tschechisches Amt für Landesvermessung und Kataster.

tak zaměří na devět opevněných sídel nacházejících se na osmi katastrálních územích. V úvodní části jsou představeny základní historické prameny k jednotlivým tvrzím. Jádrem práce tkví v lokalizaci sídel, analýze výškopisných dat a interpretaci geofyzikálního měření, které proběhlo na vybraných lokalitách.

2 Metody nedestruktivního průzkumu

Jak již bylo zmíněno v úvodu, v textu se nezabýváme lokalitami, které zanikly beze stopy a jejichž lokalizace není známa. Průzkum tedy probíhal na místech sídel, která je možno identifikovat díky dochovaným terénním relikvům, nebo na základě viditelných porostových projevů sledovaných na leteckých snímcích. Po lokalizaci a sestavení katalogu lokalit proběhla analýza dat výškopisného modelu reliéfu 5. generace (dále již jen DMR) za účelem tvorby půdorysů jednotlivých sídel.

Po zpracování dat DMR se ukázalo, že i lokality neprojevující se zřetelně na povrchu mají zachytitelné terénní stopy, byť nepatrné. Zemědělská činnost tak v těchto případech zcela neseťřela relikty fortifikačních systémů těchto lokalit.

Pokud to současný stav vegetace dovolil, proběhlo na lokalitách geofyzikální měření. Cílem bylo ověřit lokality známé z leteckých měřických snímků, případně odhalit sídlištní struktury. Zvolen byl magnetometrický průzkum, díky kterému lze za ideálních podmínek odhalit lokální anomálie v magnetickém poli Země (Křivánek 2004; Milo 2009; 2013; 2014). Cílem bylo, s ohledem na aktuální stav poloh, změřit co nejrozsáhlejší plochu, aby bylo možné stanovit rozsah antropogenních aktivit na lokalitách.

Zatímco uplatnění dálkového archeologického průzkumu (zejména letecké snímkování a analýza dat DMR) pro poznání vrcholně středověkých vrchnostenských sídel bývá poměrně časté, užití geofyzikálních metod již tak běžné není. Sama aplikace magnetometrického měření na tento typ lokalit je ve středoevropském prostoru spíše výjimkou. Relevantnost užití této metody však dobře ilustrují data ze dvou středověkých fortifikací naměřená během rozsáhlé prospekce zaniklých ohrazených vesnic na jižní Moravě. V prvním případě byla v rámci zaniklé vsi Vsisko u Dolních Bojanovic detekována dvojice příkopů (Dresler–Tencer 2016; Vágner a kol. 2018, 105–122). Výraznější výsledky pak přinesl (nejen) magnetometrický průzkum zaniklé vsi Jarohněvice. Zde byl v rámci areálu rovněž měřen prostor zaniklého vrchnostenského

sídla. Výsledkem bylo zachycení příkopového ohrazení v podobě plošných anomálií. V rámci centrálního sídla pak byly registrovány shluky dalších anomálií, které lze považovat za projevy staveb (Vágner 2021, 136–138).

Měření bylo realizováno fluxgate magnetometrem Föerster Ferex 4.032. Konkrétně byla použita jeho čtyřsondová konfigurace. Vzdálenost mezi sondami byla 0,5 m. Hustota měřených bodů byla nastavena na čtyři body na jeden metr. Vzdálenost sond od povrchu byla závislá na konkrétním terénu, ale pohybovala se v rozmezí 10–15 cm. Přístroj byl instalován do konstrukce vybavené koly pro plynulejší pohyb na lokalitě, vzdálenost sond vůči povrchu měření tak byla na každé lokalitě konstantní. Při vyhodnocení se pozornost zaměřila zejména na sledování rozdílů mezi výplněmi archeologických struktur a okolím. Vegetační pokryv na všech lokalitách byl tvořen lučnými porostem v brzké jarní nevzrostlé fázi. Úprava a export dat měření proběhly v softwaru Ferex Dataload 3.4.0.1., MagroLight 1.0 a Surfer 21.1.158. Následné promítnutí do mapového podkladu bylo provedeno za pomoci aplikace ArcGis. Výsledky měření byly zaznamenány na jednotlivých magnetogramech v rozsahu zobrazení -3 až $+3$ nT (vizualizace ve škále černobílých odstínů). Samotné vyměření měřených polí v terénu proběhlo za pomoci přístroje GNSS rover Trimble GeoExplorer 6000. Koordináty bodových polí byly předtím vytvořeny v programu ArcGis.

3 Stručná historie jednotlivých lokalit, jejich lokalizace, popis a nedestruktivní průzkum

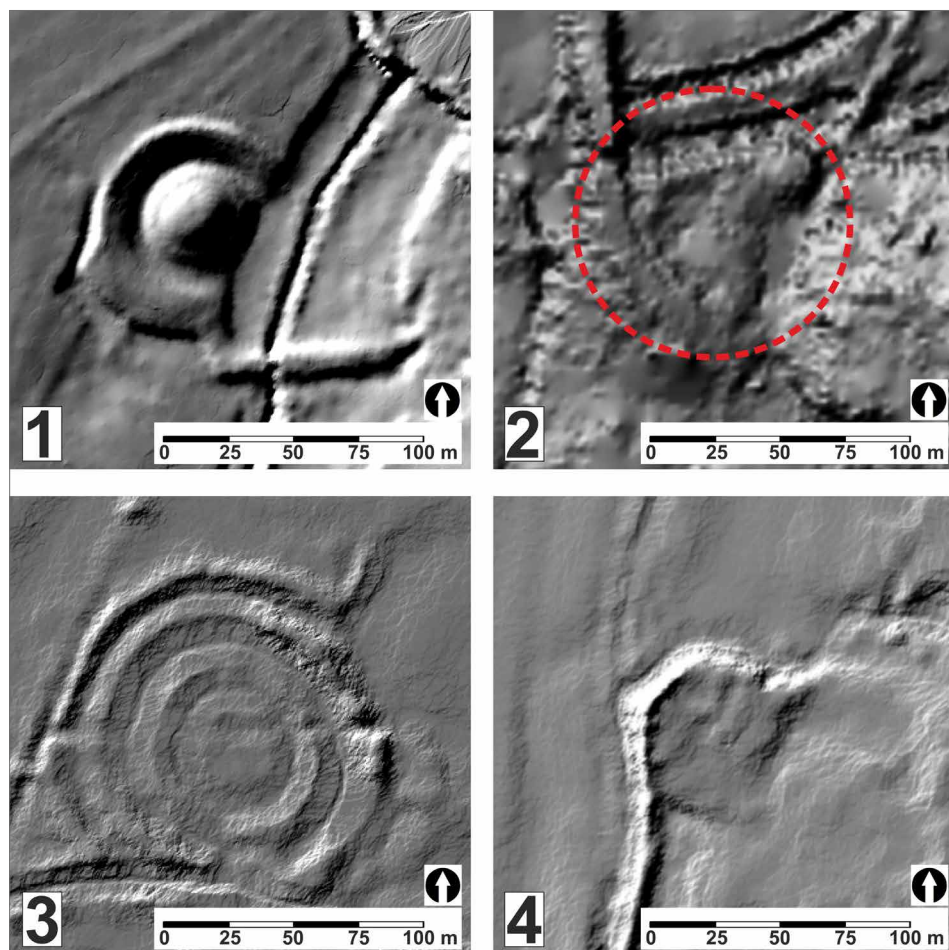
3.1 Babice

Ves Babice je poprvé zmíněna k roku 1355 (LC I/1, 23). V predikátu název vsi používal Matěj z Babic, který je v letech 1363 až 1375 zmiňován při obdarování kostela v nedaleké Boharyni (Křížek–Rezník 1992, 3). V roce 1391 jsou pak zmíněni Michlík a Matěj z Babic (Sedláček 1887, 301). Naposledy jsou Babice uvedeny v roce 1414 jako majetek faráře Zdislava z Kratonoh a Pešíka z Babic, a to v rámci pře o podací právo na místní kostel (Sedláček 1887, 301). Vzhledem k tomu, že Babice se v písemných pramenech 15. a 16. století nevyskytují, považují ji badatelé za přechodně zaniklou, přičemž k její obnově mělo dojít až v průběhu 16. století (Cechner 1904, 1; Horyna 1969, 102–103; Kuča 1995, 138; Sedláček 1887, 301).

Tvrz Babice se nacházela severně od současného intravilánu vesnice při vodoteči, která se vlévá do Barchovského potoka a následně do řeky Bystřice. Již na prvním vojenském mapování je na této vodoteči zachycena série pěti rybníků. Na indikační skice z roku 1841 jsou názvy těchto rybníků (od jihu): Podzvonicový, Starý, bez uvedeného jména, Vozový a Březový. Z bezejmenného rybníka a rybníka Březového se do dnešní doby dochovala pouze hráz. Tvrz se nacházela na západním břehu potoka pod hrází Vozového rybníka. Dnes zaniklý bezejmenný rybník byl v těsném kontaktu s tvrzí a jeho voda naplňovala její vodní příkopy. Přes hráz tohoto bezejmenného rybníka se patrně i do prostoru tvrze vstupovalo od východu, neboť přes ni bylo možno překonat potok a okolní vodní plochy.

Rozloha tvrziště je na indikační skice vymezena parcelou č. 141 (identická se současnou parcelou č. 140/1, 2), která je zakreslena jako louka. Stejný pokryv si prostor udržel do současnosti a je doložen i na dalších dostupných kartografických a archivních leteckých měřických snímcích. Z tvrze se dochovaly terénní reliкty patrné na leteckých snímcích a vyniknuvší na výškopisném modelu reliéfu (obr. 2:1). Situace tvrziště je dobře patrná na zimním snímku z roku 1962, kde jsou terénní reliкty osvěceny nízkým sluncem (obr. 4:1). Tvrziště bylo chráněno dvojicí příkopů. Celkový průměr opevněné plochy činí 120 m. Průměr okružního valu umístěného mezi dva příkopy je 72 m. Šířka vnějšího příkopu činí přibližně 20 m, šířka vnitřního příkopu pak kolísá okolo 22 m. Vnitřní příkop vymezoval střed tvrziště, který i dnes vystupuje přibližně 1,5 m nad okolní terén. Průměr vnitřního prostoru tvrze – pahorku činí přibližně 40 m.

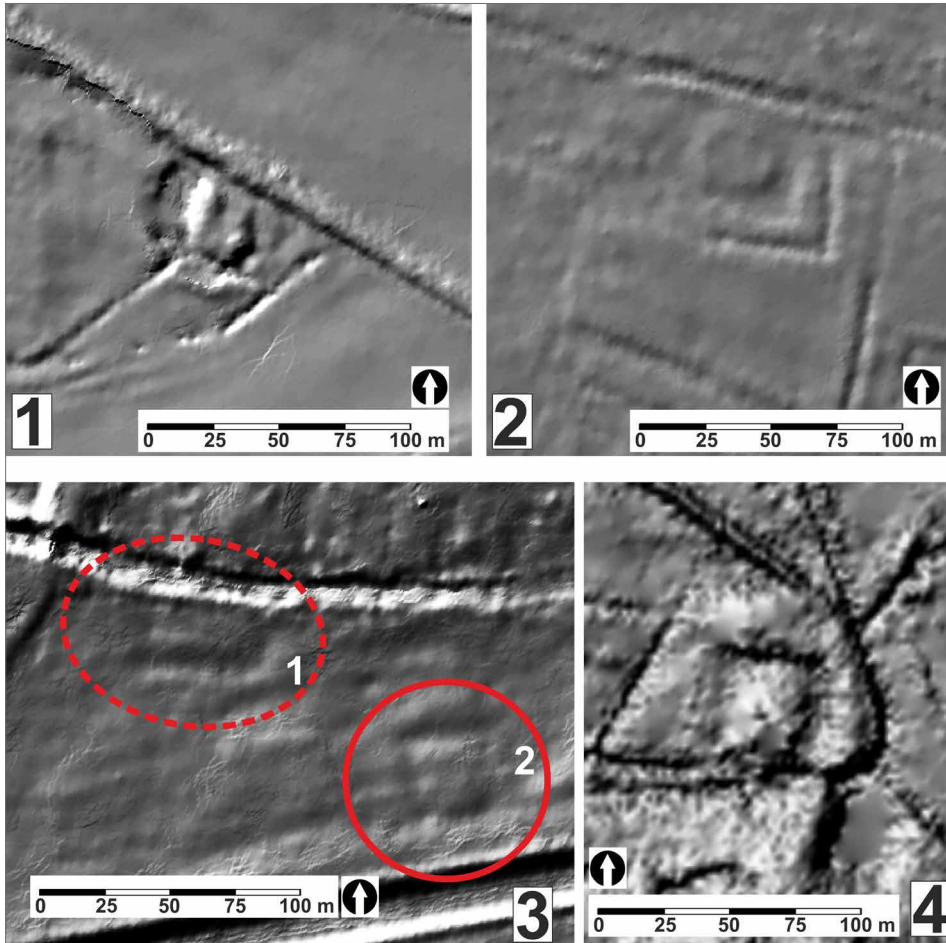
Geofyzikální měření proběhlo na ploše 1,2 ha a pokrylo kompletně terénní viditelné reliкty tvrze (obr. 5). Dále byl zkoumán prostor jižně od lokality s cílem odhalit případné hospodářské

Obr. 2. Púdorysy lokalit a jejich blízkého okolí vytvořené z podkladů DMR 5. generace. 1 – Babice; 2 – Dohalice (prostor lokality přibližně vymezuje přerušovaný kruh); 3 – Nechanice; 4 – Mokrovousy. Analýza výškopisných dat Š. Kravciv, upravil P. Drnovský.

Abb. 2. Grundrisse der Fundstellen und ihrer nahen Umgebung erstellt mit DMR 5. Generation. 1 – Babice; 2 – Dohalice (Fundstellenbereich ungefähr eingegrenzt durch gestrichelten Kreis); 3 – Nechanice; 4 – Mokrovousy. Analyse der Höhenda-ten Š. Kravciv, Bearbeitung P. Drnovský.

zázemí sídla. Výsledek přinesl zejména průzkum samotného vnitřního pahorku tvrze (obr. 6). Zjištěna byla pravidelná magneticky pozitivní kruhová struktura o průměru přibližně 38 m. Anomálie je umístěna na rozhraní paty pahorku a začínající eskarpy vnitřního příkopu. Její šíře kolísá mezi 2–3 m. Popsanou anomálii lze patrně interpretovat jako projev dřevěné fortifikace, která obkružovala vnitřní prostor tvrze, případně se jedná o zahlužený objekt (základový žlab), který byl součástí obvodové hradby. V severní části vnitřního prostoru tvrze pak je ještě možno označit dvě přibližně čtvercové struktury projevující se opět převážně pozitivními naměřenými hodnotami. Západní je umístěna samostatně, východní navazuje na výše uvedenou obvodovou anomálii. Púdorys západního objektu činí přibližně 12 × 11 m, východní objekt dosahuje rozměrů 10 × 8 m. Obě struktury lze interpretovat jako projevy dvojice staveb. Západní vykazuje výraznější pozitivní hodnoty (projev požáru?), snad lze pozorovat i průběh zdiva při severní východní straně. Na magnetogramu lze rozpoznat struktury, které odpovídají průběhu okružního valu. Zde

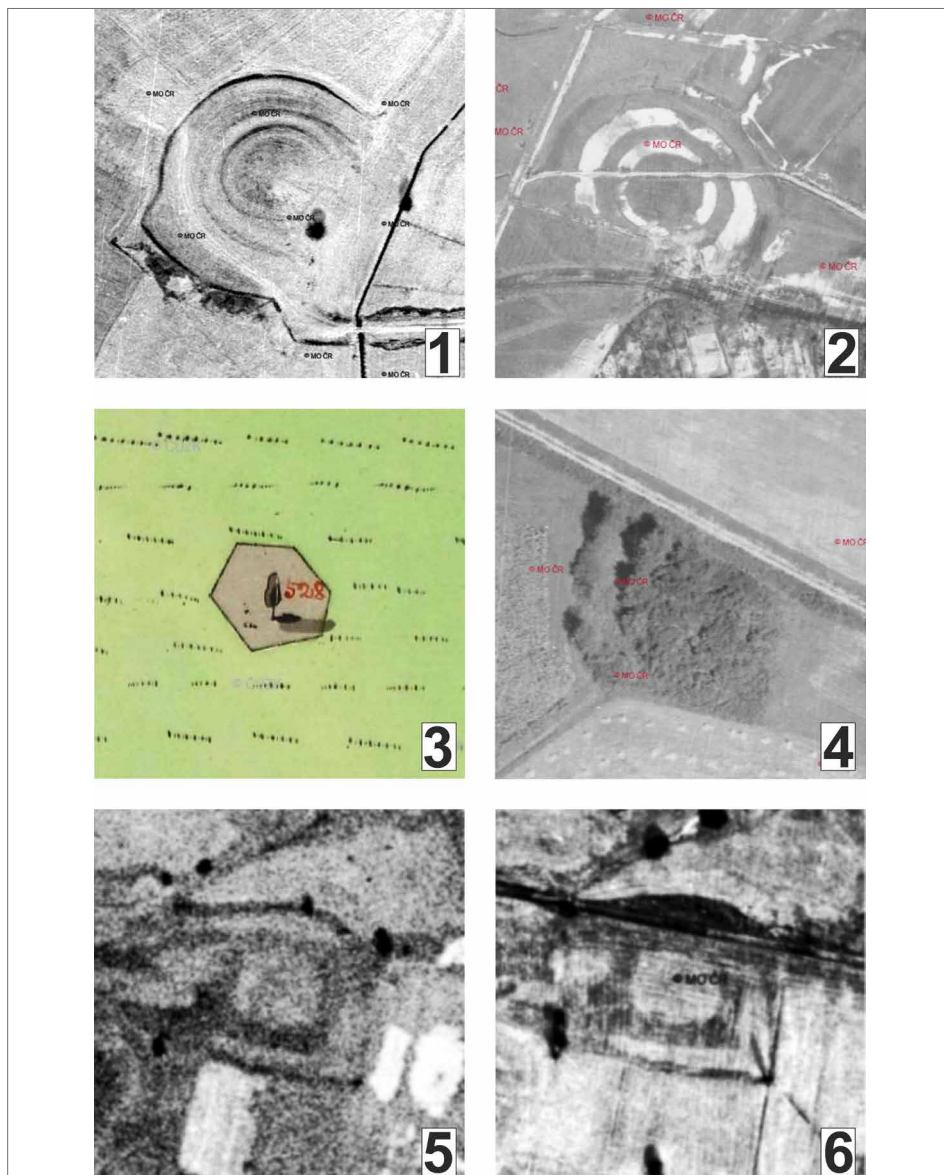
Obr. 3. Půdorysy lokalit a jejich blízkého okolí vytvořené z podkladů DMR 5. generace. 1 – Přestavky; 2 – Třesice; 3 – Kosice, západní objekt 1 označen přerušovanou elipsou, východní objekt 2 označen plným kruhem; 4 – Lubno. Analýza výškopisných dat Š. Kravciv, upravil P. Drnovský.

Abb. 3. Grundrisse der Fundstellen und ihrer nahen Umgebung erstellt mit DMR 5. Generation. 1 – Přestavky; 2 – Třesice; 3 – Kosice, westliches Objekt 1 mit gestrichelter Ellipse gekennzeichnet, östliches Objekt 2 mit Kreislinie gekennzeichnet; 4 – Lubno. Analyse der Höhendaten Š. Kravciv, Bearbeitung P. Drnovský.

se jedná o projevy splachů zeminy z valu, které jsou usazeny při jeho vnější patě (v jižní části valu se anomálie projevuje i na jeho vnitřní straně).

3.2 Dohalice

Po Dohalicích se prvně píše roku 1352 Václav z Dohalic (Sedláček 1887, 241). Později jsou uváděni Martin Kosa z Dohalic a Diviš z Dohalic (RT I, 467). K roku 1395 je zmíněn Bořek Dohalský z Dohalic, v držení Bořkovských z Dohalic pak Dohalice zůstaly až do poloviny 17. století. Jeho bratr si v roce 1414 zajistil navštěvování tvrze místním farářem, pakliže by si to situace vynutila, jedná se o první zmínku o zdejší sídle (Sedláček 1887, 241). V letech 1436 a 1438 je připomínán Václav Tluksa z Dohalic a posléze Prokop (Křížek–Řezník 1992, 14). Dohalické zboží rozšířil v závěru 15. století skupováním okolních statků Bořek Dohalský, jeho potomci si majetek rozdělili

Obr. 4. Vybrané lokality na archivních leteckých snímcích a mapových dílech. Různá měřítka. 1 – Babice, stav tvrzíště v roce 1961, © ČÚZK; 2 – Nechanice, stav tvrzíště v roce 1961, patrná je meliorační rýha vybudovaná v roce 1959 protínající lokalitu, © ČÚZK; 3 – Přestavky, situace tvrzíště na císařském otisku stabilního katastru v roce 1841; prostor tvrzíště je vymezen remízem uprostřed louky, © ČÚZK; 4 – Přestavky, stav tvrzíště v roce 1964, patrné je poškození tvrzíště na severní straně protipovodňovou hrází, © ČÚZK; 5 – Třesice, porostové příznaky tvrže v roce 1954, © ČÚZK; 6 – Třesice, porostové příznaky tvrže v roce 1961, oproti předchozímu snímku je patrné poškození tvrzíště meliorační rýhou protínající lokalitu, © ČÚZK.

Abb. 4. Ausgewählte Fundstellen auf Archiv-Luftaufnahmen und in Kartenwerken. Verschiedene Maßstäbe. 1 – Babice, Zustand der Feste im Jahr 1961, © Tschechisches Amt für Landesvermessung und Kataster (weitere TALK); 2 – Nechanice, Zustand der Feste im Jahr 1961, erkennbar ist eine im Jahr 1959 angelegte, die Fundstelle durchquerende Meliorationsrinne, © TALK; 3 – Přestavky, Situation der Feste auf einem Kaiserlichen Abdruck des Stablen Katasters im Jahr 1841; der Bereich der Feste wird umgrenzt von der Feldholzinsel in der Mitte der Wiese, © TALK; 4 – Přestavky, Zustand der Feste im Jahr 1964, erkennbar ist die Schädigung der Feste an der Nordseite durch einen Hochwasserschutzdamm, © TALK; 5 – Třesice, Anzeichen für Bewuchs der Feste im Jahr 1954, © TALK; 6 – Třesice, Anzeichen für Bewuchs der Feste im Jahr 1961, gegenüber der vorherigen Aufnahme ist die Schädigung der Feste durch eine durch die Fundstelle verlaufende Meliorationsrinne erkennbar, © TALK.

a založili tak další rodové větve (Sedláček 1887, 241). Po smrti Hynka Bořka Dohalského v roce 1617 vypukly o panství majetkové spory, neboť po něm v přímé linii zůstala pouze dcera Anna Lidmila. Zbylí Dohalští se o dědictví přeli až do roku 1651, kdy se o něj podělili Jan a Václav (Křížek–Řezník 1992, 14). V roce 1660 Dohalice získal Václav Záruba z Hustiřan. Posléze oba díly odkoupili v roce 1707 Schaffgotschové a připojili je k sousednímu panství Sadová (Šimek a kol. 1989, 90).

Šlechtické sídlo v Dohalicích se nachází v severní části obce při jižním (levém) břehu řeky Bystřice. Vymezení prostoru tvrze zajišťoval příkop, který byl napájen vodou z Bystřice, zmíněný i v písemných pramenech. Na indikační skice z roku 1841 však již zakreslen není. Snad jeho průběh odpovídá parcele číslo 443, která obkružuje prostor tvrziště. Vnitřní prostor tvrziště by pak měl trojúhelníkový tvar o rozměrech přibližně 66×55 m (obr. 2:2). V centru tohoto prostoru se nachází obdélníková stavba, jejíž strany měří 32 a 12 m. Dle L. Svobody (1998, 118; 2000, 91–97) se až do úrovně druhého podlaží jedná o původní zdivo středověké palácové tvrze. Sama stavba však prošla v období novověku sérií stavebních úprav, které završila přeměna na sýpku v první třetině 19. století (Svoboda 2000, 97). J. G. Sommer (1835, 27) dokonce uvádí, že původní tvrz byla stavbou sýpky téměř celá snesena, tento údaj pak přejímá i A. Sedláček (1887, 241), od kterého tuto informaci přebírají mladší autoři. Pokud však přijmeme závěry L. Svobody, jedná se v oblasti Královéhra-decka o jedinou dochovanou samostatně stojící budovu středověké tvrze.

Geofyzikální měření proběhlo v polygonech obklopujících budovu tvrze v ploše 0,5 ha (obr. 7). Cílem průzkumu bylo zachytit antropogenní objekty na tvrzišti, eventuálně zjistit starší stavební fáze tvrze či zaniklé přístavky stávající stavby. Magnetometrické měření neregistrovalo žádnou z výše uvedených struktur, ale naopak zachytilo sérii bipolárních anomálií indikujících přítomnost magnetických předmětů. Patrně se jedná o železné zlomky recentního původu. Pozitivní anomálie nacházející se při okraji měřené plochy u stěn budovy tvrze souvisí s kovovými stavebními prvky (mříže oken, vrata). Zvolený magnetometrický průzkum zde narazil na své limity a případné další poznatky by mohly přinést až další formy geofyzikálního průzkumu, ideálně aplikace georadarového měření (GPR).

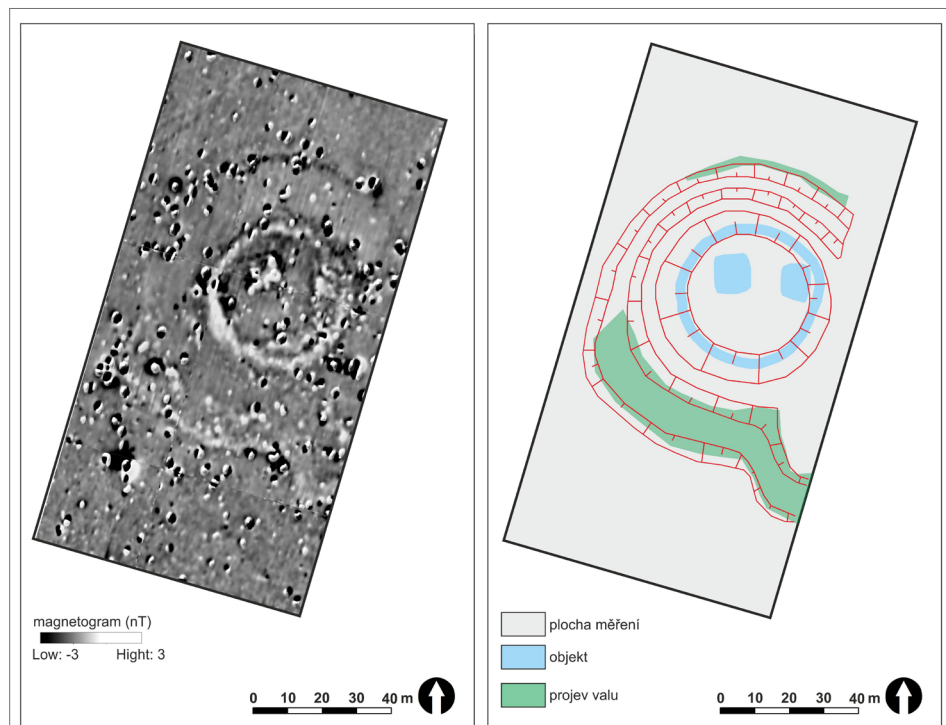
3.3 Kosice 1 a 2

Prvně jsou Kosice zmíněny k roku 1315 v predikátu Rudolta z Kosic v Kronice tak řečeného Dalimila v rámci popisu sporu řešeného božím soudem s Věnkem z Třesic (FRB III, 225). Kronikář Neplach tento konflikt dvou rodů udává k roku 1316 (FRB III, 479). V roce 1318 jsou pak jako majitelé Kosic uvedeni Budislav, Bernard a Hrozata (RTV V, č. 22). V průběhu 14. století zboží často a pravidelně měnilo své majitele, až jej král Václav IV. jako odúmrt' daroval Jindrovi

Obr. 5. Babice, plocha geofyzikálního měření, spádnice reliéfu doplněny podle analýzy výškopisných dat DMR 5. generace. Mapový podklad ortofotosnímku © TopGis. Autor Š. Kravciv, upravil P. Drnovský.

Abb. 5. Babice, Fläche der geophysikalischen Messung, Falllinie des Reliefs ergänzt anhand der ausgewerteten Höhendaten DMR 5. Generation. Kartenunterlage Orthofoto © TopGis. Autor Š. Kravciv, Bearbeitung P. Drnovský.

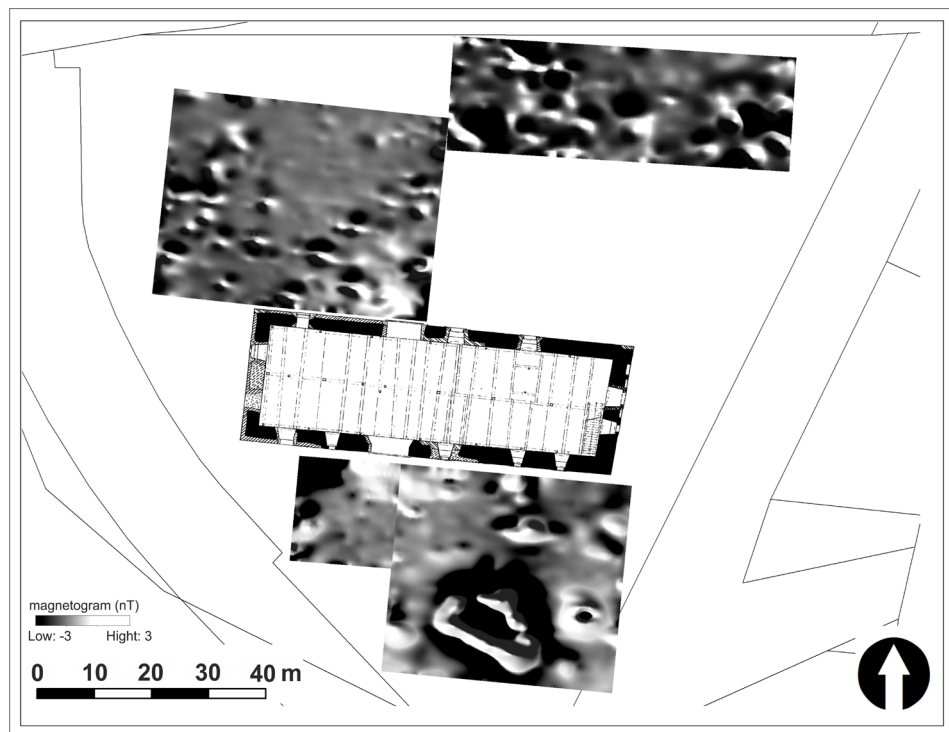
Obr. 6. Babice, magnetogram (vlevo) a interpretace geofyzikálního průzkumu (vpravo). Spádnice reliéfu doplněny podle analýzy výškopisných dat DMR 5. generace.

Abb. 6. Babice, Magnetogramm (links) und Interpretation der geophysikalischen Untersuchung (rechts). Falllinie des Reliefs ergänzt anhand der ausgewerteten Höhendaten DMR 5. Generation.

z Labouně, který se po Koscích prvně psal k roku 1407 (Sedláček 1887, 301). Tehdy je prvně zmíněna i tvrz. V držení pánů z Labouně zůstávají Kosice i přes období husitských válek a Bohuňek z Kosc byl přítomen v roce 1440 na čáslavském sněmu (AČ I, 257). V držení Labouňských z Kosc byla tvrz až do roku 1519, kdy ji Bohuňek z Labouně prodal Vilému Kostkovi z Postupic (Sedláček 1887, 301). Tehdy je naposledy zmíněna i tvrz. Nový majitel přičlenil nabyté Kosice s dílem vsi Staré Vody k panství Chlumeck nad Cidlinou.

Místo zaniklé tvrze v Koscích lokalizoval prvně V. Bošek (1940, 189) do intravilánu vsi k usedlosti čp. 24. Stejně umístění předpokládal i V. Horyna (1968, 214–215) a totožné místo uvádí i P. Křížek a M. Řezník (1992, 42). K této poloze se oprávněně negativně vymezil J. Skala, který poukázal na dvojici porostových příznaků při jižním okraji Kosc viditelných na leteckých snímcích (Skala 2016, 53). Jedná se o dva objekty umístěné na uměle vytvořeném říčním ostrově, který je dnes ze severu obtékán náhonem Mlýnskou Bystřicí a z jihu řekou Bystřicí. Z prostoru obou poloh pochází zlomky vrcholné středověké keramiky (Skala 2016, 54). V textu nadále budeme oba objekty rozlišovat a označovat jako objekt 1 (západní) a objekt 2 (východní).

Navzdory jménům dnešních vodotečí je při porovnání starých map zřejmé, že původní přírodní koryto řeky Bystřice teklo v místech dnešní Mlýnské Bystřice, zatímco koryto dnešního toku je až novověkého původu. Na císařských povinných otiscích stabilního katastru z roku 1841 tomuto říčnímu ostrovu odpovídají parcely 533 a 534 náležející chlumeckému panství. Povrch je zde zakreslen jako podmáčené louky. V současné době je prostor po pozemkové reformě rozdělen na sérii pravidelných parcel.

Obr. 7. Dohalice, výsledky geofyzikálního průzkumu (magnetogram) vložené do katastrální mapy. Do prostoru budovy tvrze je vložený půdorys přízemí dle L. Svobody (2000, 92, obr. 3; upraveno).

Abb. 7. Dohalice, in die Katasterkarte eingefügte Ergebnisse der geophysikalischen Untersuchung (Magnetogramm). Der Grundriss des Erdgeschosses wurde in den Gebäudebereich der Feste eingefügt gemäß L. Svoboda (2000, 92, Abb. 3; bearbeitet).

Geofyzikální měření zde proběhlo v ploše 0,95 ha (obr. 8). Polygony byly určeny tak, aby postihly oba porostové příznaky, s přesahem do širšího okolí. Na výsledném magnetogramu lze pozorovat několik nepříliš zřetelných anomálií (obr. 9). Většina z nich však je nejspíše přírodního původu a jedná se o projevy naplavených říčních sedimentů. Objekt 2 (východní) nebyl geofyzikálním měřením jednoznačně rozpoznán. Přesto ho lze pravděpodobně označit za archeologickou lokalitu, respektive místo středověké fortifikace. Na leteckých snímcích lze pozorovat pravidelnou čtvercovou strukturu, která se zřetelně projevuje i na výškopisném modelu lokality (obr. 3:3). V případě objektu I (západní) bylo měření úspěšnější. Podařilo se zde zachytit nepříliš výraznou magneticky převážně pozitivní liniovou strukturu, která vytváří přibližně obdélníkový půdorys. Vnější rozměry tohoto útvaru jsou 57×24 m. Šířka liniové struktury se pohybuje okolo 10 m. V této struktuře lze spatřovat zanesený příkop tvrze. Tento příkop je patrný i na výškopisném modelu lokality vzniklém analýzou dat DMR. Rozměry vnitřní plochy, kterou tato struktura vymezuje, činí 33×17 m. S větší mírou nejistoty lze v rámci jádra tvrze zmínit ještě sérii magneticky slabších pozitivních anomálií vytvářející strukturu umístěnou přibližně do středu jádra tvrze. Tyto anomálie jsou rozmístěny tak, že formují dvě linie tvořící roh. Bohužel jsou umístěny při kraji měřitelné plochy, a nejde tak ověřit jejich další průběh. Vzhledem k nevýraznosti anomálií zůstává toto zjištění velmi nejisté a může se jednat i o rušivé signály recentní činnosti. Z dalších zjištěných anomálií lze zmínit liniovou strukturu v ose severovýchod–jihozápad, která snad představuje zaniklou komunikaci nebo recentní inženýrskou síť.

Obr. 8. Kosice, plocha geofyzikálního měření, číslem odlišeny objekty 1 a 2. Mapový podklad ortofotosnímku © ČÚZK. Autor Š. Kravciv, upravil P. Drnovský.

Abb. 8. Kosice, Fläche der geophysikalischen Messung, durch Ziffern unterschiedene Objekte 1 und 2. Kartenunterlage Orthofoto © Tschechisches Amt für Landesvermessung und Kataster. Autor Š. Kravciv, Bearbeitung P. Drnovský.

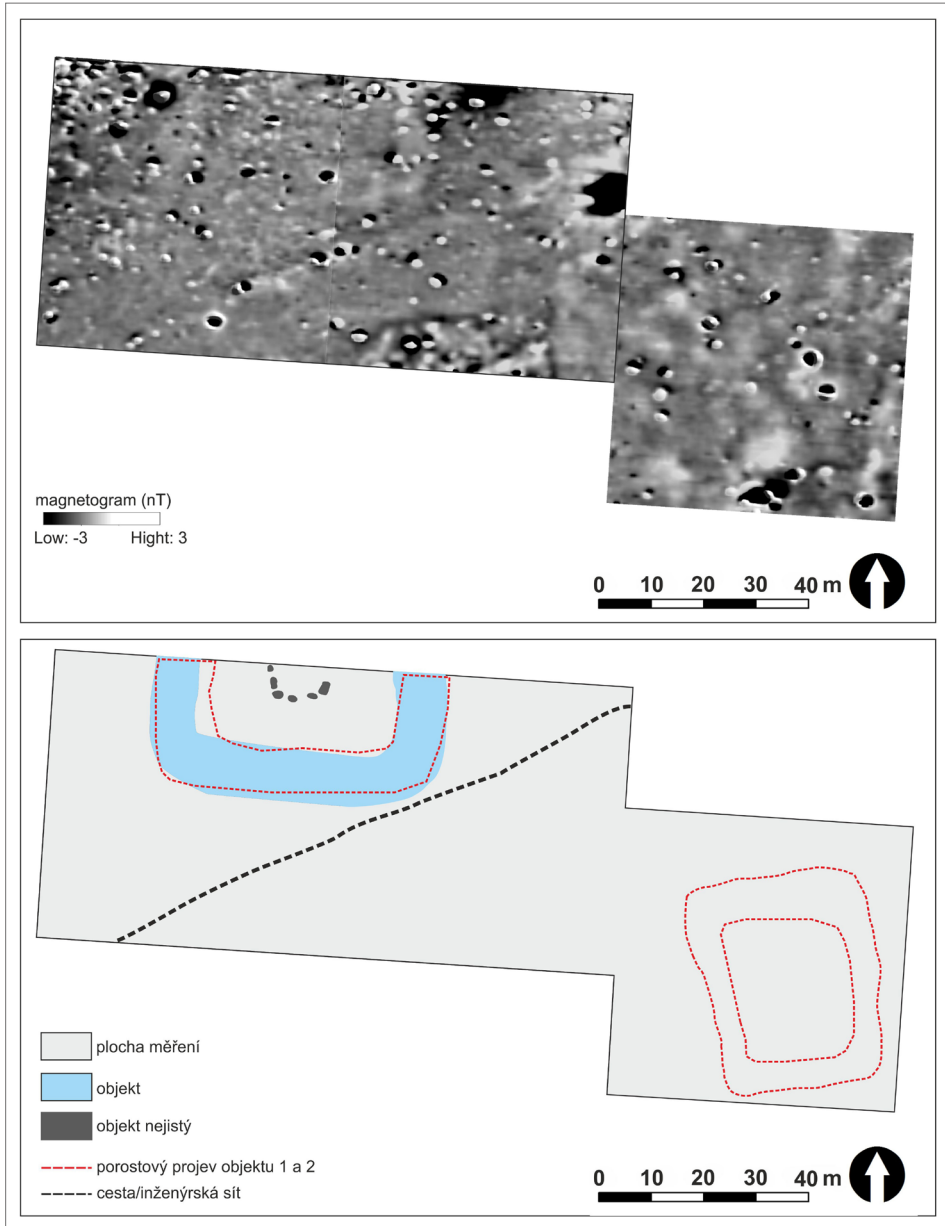
V případě Kosic máme tedy doloženy dvě lokality, které je možno považovat za středověké fortifikace. Ačkoliv víme, že ves patřila i několika majitelům současně, kloníme se k závěru, že se nejedná o současně stojící sídla. Hlavním argumentem tohoto předpokladu je jejich vzájemná blízkost (počítáno je i s valem obklopujícím obě sídla, který je prokázán na výškopisném modelu). V průběhu historického vývoje došlo tedy k translaci sídla. O příčinách přesunu se bez řádného archeologického výzkumu můžeme za současného stavu poznání pouze dohadovat.

3.4 Lubno

Vesnice Lubno je prvně uvedena k roku 1401 (Profous 1951, 686). V predikátu název vsi užil v roce 1457 Vaněk Homole z Lubna (RT II, 280). Později se ještě zmiňuje k roku 1477 Václav Homole z Lubna, který byl jedním z poručníků Alžběty, dcery Vavřince z nedalekých Nechanic (AČ IV, 319 č. 94). Přes výše uvedené zmínky postrádáme přímý písemný doklad o existenci vrchnostenského sídla.

O jeho přítomnosti však svědčí dochované nepatrné terénní relikt. Na lokalitu upozornil již M. Lüssner (1887–89, 190), který uvádí, že lokalita byla v průběhu 19. století poškozena snižováním terénu, během kterého došlo k objevu keramických a kovových nálezů. Do dnešní doby se lokalita dochovala v nepříliš zřetelných terénních reliktech. Sídlo bylo umístěno severně od intravilánu Lubna do nivy řeky Bystřice. Vzhled sídla je lépe patrný pouze na výškopisném modelu reliéfu. Sídlo bylo tvořeno pahorkem obklopeným příkopem a valem. Na stabilním katastru lze pozorovat původní řečiště Bystřice, které se kolem polohy obtáčelo z jihu, přičemž ze severu byl ještě naveden náhon. Tvrz se tak nacházela na uměle vytvořeném ostrově. Již v době vzniku stabilního katastru je v centru lokality zakreslena usedlost č. p. 27, která zde po přestavbách

stojí dodnes. Na severním valu stojí usedlost č. p. 50 a na západním valu č. p. 55 (nedochována). Centrální pahorek má přibližně čtvercový tvar o straně 34 m. Průběh příkopu a valu je nejlépe dochovaný na západní straně. Zde šířka příkopu kolísá okolo 11 m a mocnost valu okolo 12 m. Výškový rozdíl mezi vrškem pahorku a nejnižším bodem příkopu v současné době již činí pouhých 0,6 m. Od východu byl průběh valu využit k vedení cesty do sousední Sobětuše, a ačkoliv

Obr. 9. Kosice, magnetogram (nahore) a interpretace geofyzikálního průzkumu (dole).

Abb. 9. Kosice, Magnetogramm (oben) und Interpretation der geophysikalischen Untersuchung (unten).

je zde dobře patrný, nelze bez výzkumu určit, nakolik je jeho současný stav ovlivněn dosypáním tělesa komunikace. Vzhledem ke stavu lokality zde nemohlo být provedeno geofyzikální měření.

3.5 Mokrovousy

Ves Mokrovousy je prvně zmíněna v roce 1366 v predikátu Ješka Košťála z Mokrovous (LE I, 59 č. 120). Tvrz je pak doložena k roku 1390, kdy ji držel Markvart z Mokrovous (LE III, 328–329 č. 480; Sedláček 1887, 342). Z pozdějších držitelů tvrze v pramenech vyčnívá postava Beneše Mokrovouského, jenž patřil mezi válečníky husitského a poděbradského období (Křížek 1997). Během jeho držby byla tvrz roku 1443 obležena hotovostí královéhradeckého kraje pod vedením Jetřicha z Miletínka. Důvodem bylo věznění Haška z Valdštejna (Křížek–Řezník 1992, 52; Sedláček 1887, 342). Jeho syn Bavor pak Mokrovousy zastavil a posléze i prodal Aleši z Ryzmburka, který se jako jejich majitel připomíná ještě roku 1484 (Šimek a kol. 1989, 307). Zboží následně držel Albrecht z Kolovrat, avšak jeho dědicové ves prodali Bořkovi Dohalskému z Dohalic (Sedláček 1887, 342). V rukou Dohalských z Dohalic pak Mokrovousy byly až do poloviny 17. století (Křížek–Řezník 1992, 52). Hynek Bořek Dohalský z Dohalic nechal po roce 1628 postavit ve vsi novou tvrz, která měla nahradit staré a zchátralé sídlo. Tato nová budova se měla nacházet poblíž a měla být na rozdíl od staré kamenné tvrze celá ze dřeva (Sedláček 1887, 342). V roce 1651 byly Mokrovousy prodány Pertoltu Zárubovi z Hustiřan (Šimek a kol. 1989, 307). Stará budova tvrze je jako pustá zmíněna ještě k roku 1682 (Sedláček 1887, 342).

Místo tvrze v Mokrovousech nebylo známo z důvodu jejího snesení a rozebrání v průběhu novověku. P. Křížek a M. Řezník (1992, 52) sice umisťují relikty tvrze k řece Bystřici, neuvádějí však přesnější lokalizaci. Dle rozboru výškopisných dat a archivních map lze za relikty tvrziště označit oválnou vyvýšeninu umístěnou v severozápadní části obce (obr. 2:4). Na indikační skice se jedná o luční parcely č. 7–10 patřící panskému statku, který stával východněji. Pahorek je ze západní strany vymezen korytem řeky Bystřice. Ze severu ho ohraničoval dnes redukovany Mlýnský potok (uměle vytvořený rozdělením řeky Bystřice). Na parcelních mapách 19. století je však patrná původní šířka Mlýnského potoka, která odpovídá dnešní parcele č. 426/9. Prostor tvrze tak byl chráněn ze dvou stran koryty vodotečí. Na analýze výškopisných dat jsou patrné i relikty příkopů, které tvrziště vymezovaly z jihu a východu. Oprávněně lze počítat s jejich spojením s Bystřicí a Mlýnským potokem, tvrz tak byla chráněna vodou ze všech stran. Rozměry oválné vyvýšeniny činí přibližně 54 × 45 m.

Možnosti geofyzikálního průzkumu zde byly od počátku silně limitovány současným využitím prostoru jako sběrného dvora. Plocha tvrziště je zčásti používána k umístění kovových kontejnerů. Měření zde proběhlo pouze na místech, kde nedocházelo k výraznému recentnímu rušení. Přesto byl výsledek měření negativní a struktury odpovídající případným archeologickým situacím se nepodařilo zachytit.

3.6 Nechanice

Nechanice jsou prvně uvedeny v roce 1228, když se po nich psal kaplan Petr, který svědčil společně s Vítkem z Krumlova na listině krále Václava I., který obdarovává klášter v Litomyšli (CDB II, 324–326 č. 323). K roku 1235 pak Nechanice v predikátu užívá královský podkomoří Závíš (CDB III, 124–125 č. 105). Jak dlouho drželi páni z Krumlova Nechanice, není jisté, patrně však musely ještě během 13. století přejít do držení rožmberské větve, neboť na počátku 14. století je Jindřich z Rožmberka směňuje za jiné statky s Janem Lucemburským (Sedláček 1887, 329). Již v roce 1324 je král zastavuje Petru ze Zebína. Tehdy je zmíněna tvrz, městečko a ves (Staré Nechanice (Křížek–Řezník 1992, 57). V roce 1341 se pak nechanického zboží ujímá Hynek Krušina z Lichtenburka (Šimek a kol. 1989, 320). V jeho rukou jsou Nechanice ještě v roce 1358. V roce 1390 je zmiňován Ctibor z Nechanic (Křížek–Řezník 1992, 57). V první polovině 14. století zboží několikrát změnilo majitele, až v roce 1453 připadly jako odúmrtí králi Ladislavovi.

V téžte roce se dostaly do rukou Jana z Házmburka, který je v roce 1454 zapsal Vavřinci z Nechanic (Šimek a kol. 1989, 320). Po roce 1471 vlastnil Nechanice Jan z Rychmburka, poté Albrecht z Kolovrat, který je jako věno zapsal své manželce Anně z Kováně (Sedláček 1887, 329). Anna nechala pak zapsat nechanické zboží svému synu Janovi z Valdštejna, který je nedlouho poté prodal Mikuláši Pecingarovi z Bydžína (Šimek a kol. 1989, 320). Tímto se majetkové poměry na čas ustálily, neboť Pecingarové panství drželi až do poloviny 16. století. Markéta Kokořínská z Klinšteina, vdova po prvním majiteli Mikuláši Pecingarovi, nechala postavit v Nechanicích nové sídlo ležící v jižní části městečka (Křížek–Řezník 1992, 57). Pozdější z majitelů Ctibor Smil z Pecingar z Bydžína pak nechal na přelomu 15. a 16. století vybudovat v sousedních Kunčicích novou tvrz. Tímto se do Kunčic přesunulo centrum nechanického zboží (Sedláček 1887, 329; Šimek a kol. 1989, 320). V pobělohorském období se Nechanice v rámci konfiskací dostaly do rukou Václava z Vchynic a nedlouho poté bylo nechanické, kunčické i hradecké zboží začleněno pod panství Sadová (Sedláček 1887, 329). A. Sedláček uvádí, že roku 1833 byly zbytky tvrze odstraněny (tamtéž).

Poloha starší nechanické tvrze je všeobecně známa díky zřetelně dochovaným terénním reliktvům.¹ Tvrziště leží na severním (pravém) břehu řeky Bystřice. Při porovnání starých map je však zřejmé, že původním řečištěm řeky Bystřice byl dnešní Mlýnský náhon, který leží přibližně 300 m severním směrem. Oba toky se oddělují východně od Nechanic u osady Komárov a spojují se přibližně po 2 km toku západně od města. Tvrz tak byla tímto uměle vybudovaným korytem oddělena od města. Budování tohoto koryta řeky nutně nemusí souviset s dobou vzniku tvrze, dle analýzy výškopisu je patrné, že celý prostor mezi dnešním korytem řeky a Mlýnským náhonem byl rozvětveným řečištěm původní meandrující Bystřice. Na starých mapách je vegetace tohoto prostoru zpravidla zakreslena jako louky, podmáčené louky či močály. Současným pokryvem jsou louky, které však bývají zejména během jarních období podmáčené. Zamrzlá stojící voda v příkopech tvrze je například dobře patrná na archívním leteckém snímku z ledna roku 1961 (obr. 4:2).

Tvrz byla chráněna trojicí příkopů a navršených valů, které mají pravidelný kruhový půdorys (obr. 2:3). Na jižní straně je půdorys narušen tokem Bystřice. Dalším výrazným narušením je odvodňovací rýha, která protíná tvrziště téměř v jeho polovině. K tomuto výkopu došlo v roce 1959. Přivolaný hradecký archeolog Vít Vokolek, který se na místo dostavil až po skončení prací, již mohl konstatovat pouze narušení tvrziště. Hladina spodní vody znemožnila další průzkum (Vokolek 1962). Celkový průměr tvrze včetně vnějšího příkopu činí přibližně 154 m. Vnější val má na úrovni své koruny průměr 142 m, prostřední val má na úrovni své koruny průměr 107 m a vnitřní val má na úrovni své koruny průměr 63 m. Průměrná šířka všech tří příkopů se pohybuje okolo 11 m. V centru tvrziště se nachází kruhová vyvýšenina, jejíž průměr činí přibližně 35 m.

Geofyzikální měření v prostoru nechanické tvrze proběhlo na celkové ploše 0,7 ha (obr. 10). Prospekci omezoval současný stav vegetace na tvrzišti a narušení melioračním kanálem. Snaha byla provést měření v co možná největší ploše pahorku vnitřní tvrze. Zde se podařilo vyměřit polygon o rozměrech 30 × 35 m. Druhý polygon o rozměrech 80 × 20 m obsáhl prostor terénních reliktvů fortifikačního systému tvrze. Třetí a čtvrtý polygon byly umístěny do prostoru, kde by bylo možno očekávat hospodářské zázemí sídla. Pozitivní výsledky přinesl magnetometrický průzkum v prvních dvou sektorech (obr. 11). V rámci jádra tvrze byla při okraji pahorku zachycena liniová výrazně magneticky pozitivní anomálie. Na rozdíl od pahorku tvrziště, který je pravidelně kruhový, je tato struktura tvořena třemi přibližně rovnými liniemi, které vzájemně svírají tupý úhel. Anomálie dosahuje šířky přibližně 1–2 m. Lze v ní spatřovat projevy obvodové hradby s přítomností dřevěných stavebních prvků. Vzhledem k vysoké magnetické pozitivitě usuzujeme, že tato fortifikace prošla požárem.

1 Mladší nechanická tvrz, která vznikla během držby Pecingarů z Bydžína, stávala patrně v jižní části města na návrší s pomístním jménem Na Hůrce.

Obr. 10. Nechanice, plocha geofyzikálního měření, čísla označují polygony měření užívané v textu. Mapový podklad ortofotostřihu © TopGis. Autor Š. Kravciv, upravil P. Drnovský.

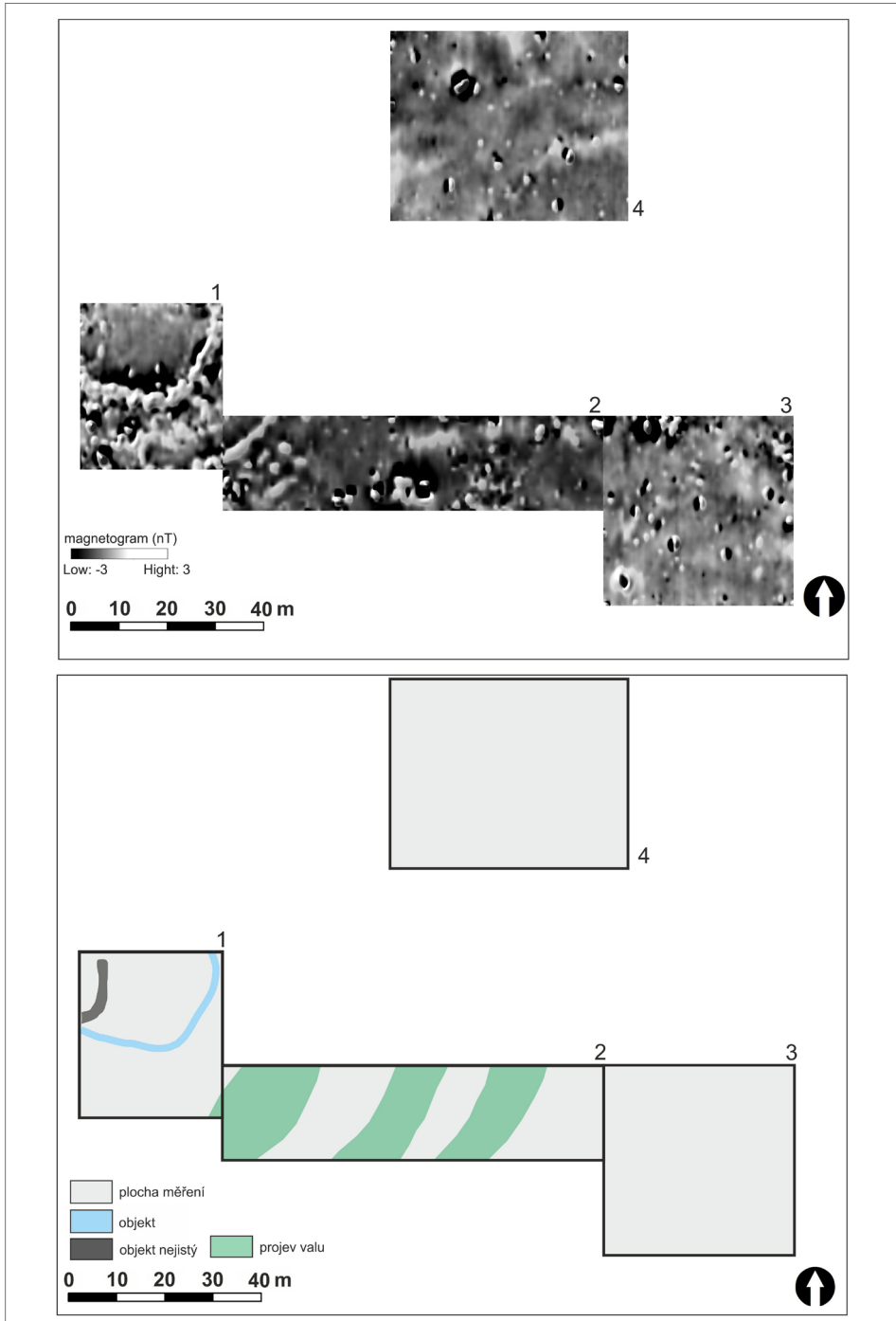
Abb. 10. Nechanice, Fläche der geophysikalischen Messung, im Text verwendete Messpolygone mit Ziffern bezeichnet. Kartenunterlage Orthofoto © TopGis. Autor Š. Kravciv, Bearbeitung P. Drnovský.

Dále se projevil průběh všech tří valů. Výrazné magneticky pozitivní linie lemující vnější a vnitřní patu vnitřního prvního valu by snad mohly být projevem zpevňující dřevěné konstrukce, rovněž shořelé. Zřetelné jsou i linie při patě druhého a třetího valu na rozhraní se stěnami příkopů. Obdobně jako u babické tvrze se patrně jedná o projevy splavení hlíny z těles valů.

Magneticky pozitivní anomálie, které se nachází v ploše vnitřního prvního příkopu, by pak mohly být projevem shořelých konstrukcí, které sem byly deponovány z centrálního pahorku sídla během pustnutí lokality. To, že lze hledat jejich původ v jádru tvrze, podporuje absence tohoto typu anomálií v rámci druhého a třetího příkopu. S jistou opatrností lze na závěr zmínit anomálii v jádru tvrze. Bohužel je umístěna při západním kraji měřené plochy, neznáme tak její celý půdorys. Jedná se o linii magneticky pozitivních anomálií, jež vytváří strukturu, která je umístěna kolmo na okraj kruhového jádra tvrze.

3.7 Zaniklá ves Přestavlk, katastrální území Kosice

Prvně jsou Přestavlk uvedeny k roku 1356, kdy se po nich píše Unka, kněz ze vsi Luhů (LC I/1, 25). V roce 1369 jsou jako držitelé Přestavlk uvedeni Čeněk a Racek z Přestavlk, Jan Šesták z Mlékosrb a dále Unka, farář z Nechanic (RT I, 437). V roce 1395 držel Přestavlk Mikuláš Kokot ze Slemene (Sedláček 1887, 296). Od roku 1397 patřily Přestavlk Unkovi, který byl synem výše uvedeného Šestáka z Mlékosrb (Křížek–Řezník 1992, 66). Za jeho držby je i první zmíněna tvrz, neboť Unka si při obdarování kostela ve Staré Vodě vymínil, aby tamní faráři chodili třikrát týdně na přestavlkovou tvrz (Sedláček 1887, 296). Unka z Přestavlk odkázal svoje

Obr. 11. Nechanice, magnetogram (nahore) a interpretace geofyzikálního průzkumu (dole), čísla označeny polygony měření užívané v textu.

Abb. 11. Nechanice, Magnetogramm (oben) und Interpretation der geophysikalischen Untersuchung (unten), im Text verwendete Messpolygone mit Ziffern bezeichnet.

majetky v roce 1429 Dobřanovi z Kochovic a Vaňkovi Kavalcí z Lipoltic. V Unkově závěti je v Přestavlkách kromě tvrze a dvora zmíněn i mlýn (AČ II, 59–61 č. 10). Od roku 1437 drželi Přestavlký Jiří a Karel z Puchorad (Křížek–Řezník 1992, 66). Dalším majitelem vsi (a tvrze?) byl Epík z Krucemburka. Za jeho držby byly Přestavlký přičleněny k panství Chlumeck nad Cidlinou (Šimek a kol. 1989, 399). V chlumeckém urbáři z roku 1521 se již uvádí pouze ves Přestavlký. Vesnice sama zanikla v průběhu 16. století či na počátku 17. století, neboť její jméno se již neuvádí v berní rule (Kuča 1995, 187).

Místo tvrze Přestavlký a přináležející vsi byly známy již A. Sedláčkovi (1887, 296), který ves správně lokalizoval do prostoru jihozápadně od současných Kosic. Pomístní název *Přestavecko* se dnes nachází v prostoru jižně od lokality a nese ho i dvůr jižně od Kosic. Terénním pozůstatkům tvrze se v lidové tradici říkalo *Cvekovec*, případně *Kvočna*. Druhé toponymum je zaznamenáno i na současných mapách. Reliéf okolní krajiny byl v průběhu novověku výrazně přeměněn. Transformace se dotkly zejména průběhu řečiště řeky Bystřice. Podobně jako v případě kosické tvrze i zde je říční voda rozdělena do dvou koryt – Bystřice a Mlýnská Bystřice. Navzdory jménům právě tok Mlýnské Bystřice (evokující umělý náhon) spíše odpovídá původnímu řečišti, i když je bezpochyby rovněž regulovaný. Dnešní tok samotné řeky Bystřice je výsledkem až novověké činnosti. Na 1. vojenském mapování je celý prostor lokality zaplaven rozsáhlým rybníkem, který je označen jako Kosický. Na pozemkových mapách 19. století je plocha rybníka již zmenšená, zaznamenána jsou již dvě řečiště Bystřice a uprostřed podmáčených luk je zakreslen i remízek šestiúhelníkového půdorysu (obr. 4:3). Tato parcela č. 528 odpovídá dochovaným reliktním tvrzím. Tvrziště bylo na počátku 20. století částečně narušeno stavbou protipovodňové hráze (obr. 4:4). Rovněž došlo k rozšíření náletové vegetace západním směrem. Tvar tvrziště je nadále patrný na výškopisném modelu reliéfu. Stále je možno identifikovat oválný půdorys tvrziště (obr. 3:1). Z fortifikace se dochoval okružní příkop, jehož vnější rozměry jsou 61 m (nenarušeno) a 46 m (narušeno protipovodňovým valem). Šířka příkopu kolísá okolo 10 m. Vnitřní prostor tvrze má rozměry 26 m (nenarušeno) × 23 m (narušeno protipovodňovým valem). Současný stav náletové vegetace v prostoru tvrziště neumožňuje magnetometrické měření ani podrobnější topografický průzkum. Během amatérských výzkumů na počátku 20. století byl na lokalitě kromě keramiky objeven římsový komorový kachel a fragment románské šestiboké dlaždice (Kořán 1959).² Stavba tvrze musela být alespoň částečně z kamene, neboť V. Horyna zmiňuje, že poslední zbytky kamenného zdíva byly rozvezeny až během druhé světové války (Horyna 1968, 215). A. Sedláček pak ještě uvádí, že k tvrzi vedl přístup po dřevěné cestě vysazené na pilotách, které byly v době sepsání jeho díla ještě patrné (Sedláček 1887, 296).

3.8 Zaniklá ves Třesice, katastrální území Kosičky

Ves Třesice se zmiňuje prvně k roku 1315 v rámci výše uvedeného sporu Věnka z Třesic a Rudolta z Kosic zaznamenaného v Kronice tak řečeného Dalimila (FRB 3, 225). Ves je poté znovu zmíněna v letech 1396 a 1397, kdy zde jsou zapsány dva dvory. První patřící Marši a Peškovi z Čáslavek, druhý Janovi z Holic (Sedláček 1887, 301; Šimek a kol. 1989, 501). K roku 1436 je pak názvu vsi použito v predikátu Jana z Třesic (Profous 1947, 372). K roku 1451 máme prvně doloženu samotnou tvrz v závěti Petra z Třesic (AČ II, 71–72 č. 20). Kromě jeho sídla je zde uvedena i ves, mlýn a poplužní dvůr. Přes pečlivě rozsáhlý testament (sepsán byl přímo na třesické tvrzi) po Petrově smrti vypukly dlouhé majetkové spory (Sedláček 1887, 301). Ty se táhly až do roku 1462, kdy zemský soud Třesice přiřkl do rukou Mikuláše z Nové Vsi a Jiříka Pouchobradského (Šimek a kol. 1989, 501). V pozdějším období Třesice musely přejít do rukou rodu Dobřenských z Dobřenic, neboť v roce 1527 prodává třesické zboží Mikuláš Starší z Dobřenic Vojtěchovi z Pernštejna (Šimek a kol. 1989, 501). Kromě tvrze (poslední zmínka) je uveden i dvůr, mlýniště, pustá krčma a čtveřice rybníků (Sedláček 1887, 301). Třesice tak byly prodejem přičleněny k chlumeckému

² Někteří autoři (Křížek–Řezník 1992, 66) na základě této dlaždice posouvali dobu provozu tvrze na přelom 12. a 13. století. Dlaždice však spíše souvisí s druhotným použitím z dosud neznámé raně středověké církevní stavby v širším okolí lokality.

panství. K roku 1571 jsou ve vsi uvedeni tři osedlí, přičemž v berní rule k roku 1670 je ves již označena jako pustá (Kuča 1995, 187).

Již A. Sedláček (1887, 296) umisťoval zaniklou ves Třesice do okolí Kosiček, vycházel tak jednak ze znalosti sporu mezi kosickými a třesickými majiteli a z existence dvora Třesice ležícího jižně od Kosiček. Známou mu bylo i jméno rybníka Třesický a stejnojmenný potok. Na lokalizaci tvrze a vsi do okolí Kosic a Kosiček se shodují další autoři. V prostoru mezi Třesickým rybníkem a Kosičkami je možno na leteckých měřicích snímcích pozorovat porostové příznaky zaniklé tvrze. Na snímcích z roku 1954 jsou tyto struktury dobře patrné ještě před vybudováním nového řečiště Třesického potoka, které zčásti tyto struktury přešlo (obr. 4:5). Změna po výstavbě řečiště je viditelná na zimních leteckých snímcích z roku 1961 (obr. 4:6). Na těchto snímcích je patrná dvojitá anomálie, která patrně indikuje dvojici příkopů čtvercového půdorysu – ta je patrná i na výškopisném modelu lokality vytvořeném na základě analýzy dat DMR (obr. 3:2).

V letech 2010–2016 provedli povrchové sběry v okolí lokality s pomístním názvem Buri-janka (západně od lokality) a zčásti i v místech předpokládaného tvrziště J. Skala, C. Novotný a další detektoráři spolupracující s královéhradeckým muzeem. Při detektorové prospekci byl získán soubor keramických a kovových nálezů, které lze obecně datovat do rozmezí 10.–15. století (Skala 2016, 59–64).

Geofyzikální prospekce proběhla v ploše 2,3 ha (obr. 12). Polygony byly navrženy tak, aby pokryly porostové příznaky indikující relikty tvrze známé z leteckého snímkování a aby obsáhly jejich okolí, s cílem zachytit případné další sídlištní struktury (obr. 13). V předpokládaném místě tvrze byly zaznamenány struktury umístěné uvnitř prostoru vymezeného vnitřním prvním

Obr. 12. Třesice, plocha geofyzikálního měření. Mapový podklad ortofotosnímku © TopGis. Autor Š. Kravciv, upravil P. Drnovský.

Abb. 12. Třesice, Fläche der geophysikalischen Messung. Kartenunterlage Orthofoto © TopGis. Autor Š. Kravciv, Bearbeitung P. Drnovský.

Obr. 13. Třesice, magnetogram (nahore) a interpretace geofyzikálního průzkumu (dole).

Abb. 13. Třesice, Magnetogramm (oben) und Interpretation der geophysikalischen Untersuchung (unten).

příkopem. Za prvé se jedná o přibližně čtvercovou liniovou anomálii, která tvarem respektuje průběh vnitřního příkopu. Struktura uzavírá prostor o rozměrech přibližně 50 × 45 m a dosahuje šířky 2 až 3 m. Patrně se jedná o projev průběhu vnitřního příkopu okolo centrálního pahorku. V rámci vnitřního obdélného areálu tvrže, jehož rozměry dle dochovaných terénních reliktnů dosahují rozměrů 33 × 35 m, lze rozeznat další dvě struktury. První se nachází ve středu pahorku. Její půdorys svou orientací respektuje vnitřní příkop (první popsanou anomálii). Rozměry tohoto čtvercového objektu jsou 11 × 11 m. V této anomálii spatřujeme projev centrální stavby. Třetí anomálie v rámci jádra tvrže se nachází mezi dvěma již výše uvedenými strukturami, projevuje se rovněž pozitivními hodnotami a interpretujeme ji jako projev obvodové fortifikace mezi hlavní budovou tvrže s vnitřním příkopem.

Kromě anomálií v rámci samotné tvrže byla zaznamenána další liniová anomálie, jejíž trasu se podařilo zachytit přibližně v délce 230 m. Svoji orientací respektuje půdorys tvrže, od jejíhož středu je východním směrem vzdálena přibližně 58 m, jižním směrem pak 80 m. Tuto strukturu lze interpretovat jako zanesený příkop ohrazující širší prostor v okolí tvrže.

Vyjma výše uvedeného jsou na magnetogramu viditelné i anomálie indikující přítomnost dalších sídlištních struktur. Jedná se o půdorysy obytných staveb, respektive zahloubené jámy, které vymezují jejich půdorys. Vzhledem k severojižní orientaci a lichoběžníkovému tvaru se snad jedná o domy z mladší doby kamenné (atypické keramické zlomky datovatelné obecně do období neolitu byly získány během samotného měření). Přes plochu měření pak ještě prochází bipolární anomálie, která představuje trasu recentního potrubí.

4 Možnosti a limity poznání podoby sledovaných vrchnostenských sídel

Společným znakem sledovaných sídel je jejich vazba na vodní tok. Vzhledem k novověkým zásahům člověka do původní trasy říčního koryta nejsme u části sídel schopni určit, zda se nacházela bezprostředně u vodního toku, či v jeho blízkosti. Popsané lokality se však nepochybně nacházely v rámci říční nivy. Bezprostředně u vodního toku byly s jistotou založeny tvrže v Babicích, Dohalicích, Mokrovousech, Koscicích (registrována dvě sídla), Lubně a Nechanicích. Vazba na vodní tok se odrazila i na poloze fortifikací vůči venkovskému osídlení, respektive intravilánu vsi. Odděleně mimo intravilán vsi (rozsah zástavby dle pozemkových map 19. století) se nacházely tvrže v Koscicích (registrována dvě sídla), Lubně, Nechanicích a Babicích. Na okraji intravilánu vsi stály tvrže v Dohalicích a Mokrovousech. O vzájemné poloze tvrže a vsi nejsme schopni se vyjádřit u zaniklých Přestavlk a Třesic, přičemž i u přechodně zaniklých Babic si nejsme jisti, zda při jejich obnovení nedošlo k posunutí sídliště.

Jednotlivé lokality se vzájemně liší stupněm zachování. Nadzemní stavební konstrukce se dochovaly pouze v případě dohaličské tvrže. Výrazné a viditelné fortifikační prvky sídel v podobě příkopů a valů se nacházejí na sídlech v Babicích a Nechanicích. U přestavlké tvrže se dochoval pahorek vnitřního tvrziště a průběh příkopu. Na základě skromných reliktnů jsme schopni vymezit rovněž prostor tvrže v Lubně. U mokrovouského sídla lze alespoň vymezit rozsah plochy jádra tvrziště. Zcela srovnané a zaniklé tvrže v Koscicích (registrována dvě sídla) a Třesicích se pak projevují v porostových příznacích a též na výškopisném modelu lokalit vytvořeném na základě analýzy dat DMR.

Vzhledem k tomu, že všechny tvrže byly vystavěny v rovinatém terénu, měli stavitelé daných fortifikací volnou ruku při volbě půdorysného uspořádání sídel a jejich fortifikací. Nechanická a babická tvrž byly zbudovány na pravidelném kruhovém půdorysu. Přes kruhový tvar pahorku lze v případě Nechanic na základě výsledků magnetometrického měření předpokládat vnitřní obvodovou fortifikaci spíše polygonálního půdorysu. Půdorys přestavlké a mokrovouské tvrže již není dokonale kruhový, ale oválný. Oproti tomu fortifikační systém (příkop a val) tvrží v Koscicích (registrována dvě sídla), Lubně a Třesicích zaujímal obdélníkový a přibližně čtvercový půdorys. V případě Dohalic nejsme schopni vzhledem k zániku fortifikačních prvků a dalším terénním úpravám okolí půdorys a tvar tvrziště definovat.

Během budování sledovaných sídel byl minimálně u čtyřech tvrzí navršen ve středu lokality umělý pahorek. Tyto tvrze tak lze zařadit k typu motte. Jedná se o tvrze Babice, Lubno, Nechanice a Přestavlk. S velkou mírou pravděpodobnosti lze vybudování umělého pahorku očekávat i v případě Kosic (registrována dvě sídla) a Třesic. Všechny tyto tvrze byly založeny v téměř stejné niveletě jako hladina blízkých vodních toků. Zřízení umělých pahorků tak bylo kromě zlepšení obranyschopnosti sídel vedeno i potřebou ochrany před sezónně se měnící úrovní říční hladiny. U tvrzí v Dohalicích a Mokrovousech se stopy po případných uměle navršených pahorcích nedochovaly, zde je však patrně očekávat nemusíme. Obě sídla se sice nacházela bezprostředně u řeky Bystřice, avšak na vyvýšené terase, která řečiště převyšovala o 1,5–2 m. Opomenout však nelze ani možné snesení pahorku po zpusnutí sídla v Mokrovousech, či při budování kamenné palácové stavby v případě Dohalic.

Jednotlivá sídla se vzájemně liší svými rozměry. Hodnotou, kterou disponujeme pro všechny lokality, jsou rozměry centrální opevněné plochy (umělé pahorky a vnitřní plocha tvrzíšť vymezená vnitřním příkopem). Největší rozměry mají Dohalice (66 × 55 m), u kterých však pouze odhadujeme původní průběh příkopů dle map stabilního katastru. Plocha tvrzíště v Mokrovousech 54 × 45 m již spíše odpovídá skutečné výměře, soudíme tak díky dochovaným terénním náznakům původního vymezení. S přesností výměry si můžeme být jisti v případě pravidelných kruhových pahorků babické a nechanické tvrze (průměry 40 a 35 m). Pahorek tvrze v Přestavlkách byl sice z jedné strany narušen recentním zásahem, přesto známe alespoň rozměr delší osy oválného tvrzíště (26 m). V případě Kosic, Lubna a Třesic lze půdorys vnitřní tvrze definovat na základě porostových a terénních relikvů. V případě západněji položeného kosického sídla (objekt 1) se jedná přibližně o rozměry 33 × 17 m, východněji nacházející se tvrz (objekt 2) pak měla rozměry ca 25 × 22 m. Třesické tvrzíště čtvercového půdorysu mělo délku strany 30 m. Čtvercový pahorek tvrze v Lubně měří přibližně 34 m.

Stanovit rozměry vnitřní opevněné plochy, tedy plochy umístěné za fortifikací na vnitřním prostoru tvrze, již není možné u většiny lokalit. Za současného stavu poznání to není možné v případě Dohalic, Kosic, Mokrovous a Přestavlk. Pouze obecně lze předpokládat, že velikost této plochy byla rámcově menší než velikost samotných vnitřních tvrzíšť. Přesné rozměry vnitřní hradby známe díky výsledku magnetometrického měření v případě Babic. Kruhová fortifikace má přibližný průměr 38 m, a byla tedy umístěna bezprostředně u paty tohoto kruhového pahorku. Podobně jsme schopni určit průběh vnitřní fortifikace u třesické tvrze. Tvarem odpovídá průběhu příkopu a vnitřnímu tvrzíšti, přibližná délka se pohybuje okolo 26 m. Rozsah měření na nechanické tvrzi neumožňuje určit celkové rozměry vnitřní hradby. Na základě prozkoumané výšece je ale pozorovatelný její polygonální průběh a umístění při hraně vnitřního pahorku.

Stanovit maximální vnější rozměry fortifikované plochy jednotlivých sídel lze opět se střídavou mírou přesnosti. Jisti si můžeme být u tvrzí s dochovanými terénními relikty v podobě valů a příkopů. Největšího rozsahu v tomto ohledu dosahují nechanická a babická tvrz (průměr 154 m a 120 m). Přibližné vnější rozměry jsme schopni určit i v případě přestavlké tvrze (61 m), i když pouze v jedné ose, druhá je narušena recentním zásahem. Tvrz v Lubně v celém rozsahu dosahuje 87 m (měřeno v ose východ–západ).

V případě tvrzí v Kosicích známe díky porostovým příznakům dobře průběh příkopů, rozměry vnějšího valu musíme pouze odhadovat na základě výškopisného modelu. Západní objekt 1 má v ose západ–východ rozměry tvrzíště včetně rozoraných valů přibližně 120 m. Téměř stejné rozměry pak má i východní objekt 2. V obdobné situaci jsme i v případě zaniklých Třesic. Zde se na základě porostových příznaků a analýzy výškopisných dat zdá, že rozměry lokality činily okolo 100 m. Přesný výpočet znesnadňuje skutečnost, že západní část areálu je z pohledu výškopisu narušena recentními přesuny zeminy. Vzhledem k setření terénních stop v okolí mokrovouské a dohalické lokality nejsme schopni jejich rozměry blíže určit a je tak nutné setrvat pouze u údajů o velikostech jejich jader.

Pouze stroze se lze vyjádřit o vnitřní zástavbě jednotlivých sídel. Řádný archeologický odkryv neproběhl na žádné z lokalit a jsme tak odkázáni pouze na výsledky magnetometrického

měření. Pozitivní výsledky přinesla situace na tvrzi v Babicích. Zde se oproti očekávání, že by se na uměle vybudovaném kruhovém pahorku nacházela centrální stavba, projeví dvě anomálie svědčící spíše o dvou odděleně stojících budovách (12×11 a 10×8 m). Z plošně zkoumaných lokalit lze jako analogii k této situaci uvést výzkum tvrze v Koválově na jižní Moravě, respektive její první stavební fáze (Unger 1994, 10–26). Výsledek přinesl i průzkum tvrze v zaniklých Třesících. Zde byla zachycena struktura umístěná do středu plochy vymezené čtvercovou obvodovou hradbou. Anomálie má rovněž čtvercový půdorys (11×11 m) a lze v ní spatřovat centrálně umístěnou stavbu v jádru sídla.

Interpretační závěry vzešlé z měření na tvrzích v Kosicích a Nechanicích je nutné považovat za nejisté. V případě Kotic (západní objekt 1) se jedná o možnou přítomnost centrálního objektu určeného na základě seskupení drobných anomálií. V Nechanicích se pak při hraně měřené plochy vyrýsovala struktura, jež je kolmá vůči obvodové fortifikaci a mohla by nasvědčovat stavbě umístěné při této hradbě. Na obou lokalitách by však verifikaci těchto závěrů mohl přinést až archeologický odkryv.

Pouze omezeně se můžeme vyslovit o stavebním materiálu a stavebním charakteru jednotlivých sídel. Prvním východiskem mohou být zmínky o rozebírání a odstraňování stavebních relikvů tvrzí. August Sedláček k roku 1833 uvádí, že byly odstraněny zbytky nechanické tvrze (Sedláček 1887, 329). Není však specifikováno, zda se mělo jednat o odstranění nadzemních konstrukcí, či pouze o snesení částí valů a zasypání příkopů, které lze v dnešní době stále pozorovat v měnicí se výšce okružních valů. Oproti tomu M. Lüssner v případě Nechanic přímo uvádí kamenné konstrukce (Lüssner 1887–1889, 187). Strohé písemné zmínky máme též pro tvrz v Přestavlkách. V. Horyna uvádí, že relikty zdí byly rozvezeny během poloviny 20. století (Horyna 1968, 215). Tento údaj bohužel nelze ověřit. Interpretace magnetometrického měření neumožňuje blíže stanovit stavební povahu naměřených anomálií. Přesto lze na základě výrazně magneticky pozitivního projevu vnitřní obvodové fortifikace nechanické tvrze uvažovat o dřevěných prvcích hradby, které patrně zanikly požárem. Rovněž na tvrzi v Babicích byla snad obvodová fortifikace tvořena dřevěnými prvky.

Přímý doklad užití opracovaných dřevěných trámů v místech druhého příkopu nechanické tvrze přináší zpráva V. Vokolka, který navštívil lokalitu krátce po narušení melioračním výkopem (Vokolek 1962, 1–2). Aplikaci dřevěných stavebních prvků lze vzhledem k podmáčenému terénu na většině sledovaných lokalit alespoň oprávněně předpokládat. Zejména se mohlo jednat o stabilizační prvek případných kamenných konstrukcí.

Výmluvné svědectví o užití dřevěných stavebních prvků přinesl v letech 1920–1921 archeologický výzkum tvrze, jež stávala v Třeboveticích na Hořicku (Dufek 1927). Sídlo se nacházelo nedaleko naší sledované oblasti a rovněž bylo založeno v podmáčeném terénu. Během výzkumu vyvolaného stavební úpravou vypusti místního rybníka byly zachyceny zděné kamenné konstrukce, které byly zčásti založeny na vodorovných a svislých (piloty) dřevěných prvcích. Dendrochronologická analýza odřezku jedné z dochovaných dubových pilot určila rok 1328 jako poslední rok přirostlého letokruhu piloty (Drnovský 2012, 220). Zprávy o přítomnosti dřevěných stavebních prvků na tvrzích v blízkém okolí známe i z jiných lokalit. V roce 1963 byl Bořivoj Nechvátal přivolán k ohledání tvrziště v Obědovicích na Královéhradecku (2 km jižně od zaniklých Třesic), které bylo zčásti postiženo během odbahnění dna rybníka, v jehož středu se tvrz nachází. Během návštěvy B. Nechvátal registroval relikty dřevěných pilot, vysoká hladina vody však znemožnila jakoukoliv dokumentaci situace (Nechvátal 1964). Nejasná zmínka o nález pilot (dlouhých až 2,8 m) se váže k tvrzi, jež stála v obci Boharyni ležící též při řece Bystřici nedaleko Nechanic (Jahelka 1883, 12). Vzhledem k charakteru zprávy vážící se k roku 1845 však již nelze ověřit, zda se nález skutečně odehrál v místech tvrze, jejíž existenci známe z písemných pramenů. Její lokace v rámci obce není za současné situace blíže identifikovatelná. Užití dřevěných trámů známe i z popisu tvrziště v Radíkovcích (6 km východně od Nechanic). Ty měly tvořit rošt, na kterém byl nasypán umělý pahorek tvrze (Musil 2019, 153–154).

V kontrastu k výše uvedeným strohým informacím o možné stavební podobě sledovaných tvrzí stojí dochované pozůstatky dohalické tvrze. V podstatě se jedná o jediné obdobné relikty vrcholné středověkého sídla v kontextu Královéhradecka. Na základě poslední odborné studie věnující se této lokalitě můžeme ve stávající budově sýpky identifikovat zdivo původní tvrze (Svoboda 2000, 91–92). Na rozdíl od ostatních lokalit zde máme jednoznačně doloženu stavbu palácového charakteru vybudovanou z kamenného zdiva.

5 Závěr

Již na počátku bylo uvedeno, že oblast Královéhradecka je charakteristická výskytem drobných vrchnostenských sídel (tvrzí), která představovala hlavní typ zde budovaných fortifikací ve vrcholném středověku. Tato studie se zaměřila na specifickou skupinu zdejších vrchnostenských sídel, na lokality založené v přímé návaznosti na vodní tok. V oblasti Královéhradecka se jednalo o sídla nacházející se v povodí řeky Bystřice. Pozornost byla věnována osmi sídlům, která bylo možno na základě různých aspektů lokalizovat.

Kromě sídla v Dohalicích, jehož hlavní palácová stavba byla během novověku přeměněna na sýpku, zástavba zbylých sídel zanikla. Na těchto lokalitách však lze díky kombinaci nedestruktivních přístupů vymezit prostor vnitřní tvrze, případně sledovat průběh zemních fortifikačních prvků – valů a příkopů. Všechna sídla využila polohu při vodním toku k zajištění napájení příkopů. Na pěti lokalitách lze přímo doložit, nebo alespoň odůvodněně předpokládat vybudování umělého pahorku. Magnetometrický průzkum lokalit přinesl zjištění, že minimálně na čtyřech sídlech (Babice, Kosice, Nechanice, Třesice) se přes četné recentní terénní zásahy stále nachází anomálie, které lze považovat za objekty archeologické povahy. To je jedno z hlavních zjištění prospekce. Zdánilivě by se totiž mohlo jevit, že vnitřní prostor sídel byl již natolik zničen novověkým planýrováním, že se zde nenachází intaktní situace. O to více tak vyvstává nutnost zajistit důslednou památkovou ochranu těchto lokalit, neboť všechna z výše uvedených sídel se nachází na zemědělsky využívaných plochách. Sledované lokality by rovněž díky vysoké hladině spodní vody mohly být vhodné pro cílený odběr environmentálních vzorků. V dalším postupu bádání považujeme za důležité magnetometrické měření doplnit dalšími geofyzikálními metodami, zejména georadarovým měřením (GPR). Ověření výsledků vzešlých z různých metod měření může přinést pouze případný archeologický odkryv. Do té doby je nutné prezentované výsledky již provedených měření posuzovat jako předběžné.

Príspevek vznikl za podpory Specifického výzkumu FF UHK 2021 „Nedestruktivní formy výzkumu středověkých a novověkých fortifikací“.

Prameny

- AČ I: Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské I (Palacký, F., ed.). Praha 1840.
AČ II: Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské II (Palacký, F., ed.). Praha 1842.
AČ III: Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské III (Palacký, F., ed.). Praha 1846.
CDB II: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. 1198–1230 (Friedrich, G., ed.). Pragae 1912.
CDB III: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1–2. 1231–1240 (Friedrich, G.–Kris-
ten, Z., edd.). Pragae 1942–1962.
FRB III: Fontes rerum bohemicarum III (Emler, J., ed.). Praha 1882.
LC I: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim I/1. 1354–1362
(Tingl, F. A., ed.). Pragae 1867.
LE I: Libri erectionum archioecesis Pragensis I. (Borový, C., ed.). Praha 1873
LE III: Libri erectionum archioecesis Pragensis III. (Borový, C., ed.). Praha 1879.

- RT I: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae. Pozůstatky desk zemských království českého I (Emler, J., ed.). Praha 1870.
- RT II: Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae. Pozůstatky desk zemských království českého II (Emler, J., ed.). Praha 1872.
- RTV: Reliquiae tabularum terrae citationum vetustissimae. Nejstarší zbytky desk zemských půhonných (Dvorský, F.–Emler, J., edd.). Praha 1868.

Literatura

- BOŠEK, V., 1940: Místopis a veřejná správa politického okresu Novobydžovského. Nový Bydžov.
- CECHNER, A., 1904: Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do polovice XIX. století XIX. Politický okres Královéhradecký. Praha.
- DRESLER, P.–TENCER, T., 2016: Neznámé opevněné sídlo v Dolních Bojanovicích – Ein unbekannter befestigter Sitz in Dolní Bojanovice, AH 41, 241–249. <https://doi.org/10.5817/AH2016-1-14>
- DRNOVSKÝ, P., 2012: „Tvrz“ v Třeboveticích. Hmotná kultura středověkého a raně novověkého sídla ve východních Čechách, *Studia Mediaevalia Pragensia* 11, 177–227.
- DUFEK, E., 1927: Vykopávky tvrže v Třeboveticích u Hořic, 40 let archeologického a musejního spolku v Hořicích v Podkrkonoší. Hořice v Podkrkonoší.
- HORYNA, V., 1968: Vlastivěda Královéhradecka. Kulturní a hospodářský snímek okresu. Hradec Králové.
- JAHELKA, B., 1983: Děje a paměti obce Boharyně (Bohárny v Nechanicku) a k ní přiřazených obcí Homyle, Zvíkova, Budína. Boharyně.
- KOŘÁN, I., 1959: Románská dlaždice z Přestavlké tvrže, Hradecký kraj 3, 424–426.
- KŘÍVÁNEK, R., 2004: Geofyzikální metody. In: *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle – Non-destructive archaeology. Theory, methods and goals* (Kuna, M., ed.), 117–183. Praha.
- KŘÍŽEK, P., 1997: Beneš z Mokrovous – příslušník „druhé linie“, *Východočeský sborník historický* 6, 33–64.
- KŘÍŽEK, P.–ŘEZŇÍK, M., 1992: Hrady, zámky a tvrže na Královéhradecku. Historický průvodce. Hradec Králové.
- KUČA, K., 1995: Chlumecko a Novobydžovsko. Historie a architektonické památky Pocidliní I, II. Hradec Králové.
- LÜSSNER, M., 1887–1889: Zpráva o některých starobylostech a památkách středověkých, PA XIV, 187–190.
- MILO, P., 2009: Geofyzikální prieskum včasnostredovekých sídlisk – prínos pre archeológiu alebo strata času? In: *Archeologie doby hradištní (Dresler, P.–Měřínský, Z., edd.)*, 38–54. Brno.
- 2013: Geofyzikálne prieskumy včasnostredovekých sídliskových lokalít na dolnom Podyjí – Geophysical investigations of early medieval occupation sites in the lower Dyje (Thaya) River region, AR LXV, 706–734.
- 2014: Frühmittelalterliche Siedlungen in Mitteleuropa. Eine vergleichende Strukturanalyse durch Archäologie und Geophysik. *Studien zur Archäologie Europas*. Vol. 21. Bonn.
- MUSIL, F., 2019: Radikovické tvrže. In: *Na hradech a tvrzích* (Dejmal, M.–Jan, L.–Procházka, R., edd.), 151–158. Praha.
- NECHVÁTAL, B., 1964: Záznam C-9123316A. Archeologická mapa České republiky. Dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-9123316A>, cit. 3. 5. 2021.
- NOVÁK, D., 2013: Drobná vrchnostenská sídla 13.–17. století v kontextu krajiny Křivoklátska a širšího okolí – Kleine herrschaftliche Sitze des 13.–17. Jahrhunderts im Kontext der Landschaft Křivoklátsko (Pürglitzer Wald) und der weiteren Umgebung, AH 38, 463–489.
- NOVÁK, D.–VAŘEKA, P., 2012: Tvrže na Rokycansku – Festen in der Region Rokycany, AH 37, 445–459.
- 2013: Tvrže na Berounsku – Festen in der Region Beroun, AH 38, 491–506.
- 2014: Tvrže na Kladensku – Festen in der Region Kladno, AH 39, 439–471.
- 2015: Tvrže na Rakovnicku – Festen im Großraum Rakovník, AH 40, 507–533. <https://doi.org/10.5817/AH2015-2-9>
- PROFOUS, A., 1947: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. A–H. Praha.

- 1951: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl 3. M–Ř. Praha.
- SEDLÁČEK, A., 1887: Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl V. Podkrkonoší. Praha.
- SKALA, J., 2016: Zaniklá středověká sídliště na toku řeky Bystřice v oblasti Urbanické brázdy. Rkp. bakalářské práce, ulož. na FF UHK.
- SOMMER, J. G., 1835: Das Königreich Böhmen. Dritter Band. Bidschower Kreis. Praha.
- SVOBODA, L., 1998: Dohalice. In: L. Svoboda a kol., Encyklopedie českých tvrzí I (A–I), 118. Praha.
- 2000: Stavebně historický průzkum feudálního sídla v Dohalicích, PRP VII, č. 2, 91–98.
- ŠIMEK, T. a kol., 1989: Hrady, zámky a tvrze v Čechách na Moravě a ve Slezsku. 6. díl. Východní Čechy. Praha.
- UNGER, J., 1994: Koválov: Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě. Brno.
- VÁGNER, M., 2021: Zaniklé ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě z pohledu metod nedestruktivní archeologie. Disertační práce, ÚAM FF MU, Brno.
- VÁGNER, M. a kol., 2018: Vágner, M.–Tencer, T.–Přišťáková, M.–Šimik, J.–Dresler, P., Zaniklá středověká ves „Vsisko“ z pohledu metod nedestruktivní prospekce, *Studia archaeologica Brunensia* 23, č. 1, 105–122. <https://doi.org/10.5817/SAB2018-1-6>
- VOKOLEK, V., 1962: Záznam C-9123224A. Archeologická mapa České republiky. Dostupné z: <https://digi-archiv.aiscr.cz/id/C-9123224A>, cit. 28. 4. 2021.

Zusammenfassung

Mit einem Wasserlauf verbundene Herrschaftssitze in der westlichen Region Hradec Králové (Königgrätz) aus Sicht zerstörungsfreier archäologischer Untersuchungsmethoden

Die Königgrätzer Region ist durch das Vorkommen von kleinen Herrschaftssitzen (Festen) charakteristisch, die im Hochmittelalter den Haupttyp der dort errichteten Befestigungen darstellten. Die vorliegende Studie konzentrierte sich auf eine spezielle Gruppe dortiger Herrschaftssitze, und zwar auf solche, die in direkter Anbindung an einen Wasserlauf gegründet wurden. In der Königgrätzer Region handelte es sich dabei um Sitze, die sich im Einzugsgebiet des Flusses Bystřice befinden. Beachtung geschenkt wurde auch acht Sitzen, die anhand verschiedener Aspekte lokalisiert werden konnten. Es handelt sich um die Fundstellen Babice, Dohalice, Kosice (zwei Lagen), Lubno, Nechanice, Mokrovousy, Přestavky und Třesice (die beiden letzten sind heute Dorfwüstungen). Der Kern der Arbeit beruht auf der Lokalisierung der Sitze, einer Analyse der Höhendaten und auf einer Interpretation der geophysikalischen Messungen, die an den ausgewählten Fundstellen durchgeführt wurden.

Zu diesen Festen verfügen wir über schriftliche Quellen, die ihren Betrieb in die Zeit des 13. bis zum 16. Jahrhundert bestimmen, lediglich der Sitz in Dohalice war auch noch in der Neuzeit in Betrieb. Außer dem Sitz in Dohalice, dessen Hauptpalasbau in der Neuzeit zu einem Getreidespeicher umgewandelt wurde, ist die Bebauung der übrigen Sitze verschwunden.

Gemeinsames Merkmal der beobachteten Sitze ist ihr Bezug zu einem Wasserlauf. Die Fundstellen befanden sich im Bereich der Flussauen. Mit Sicherheit unmittelbar am Wasserlauf wurden die Festen in Babice, Dohalice, Mokrovousy, Kosice (zwei Sitze registriert), Lubno und Nechanice gegründet.

Dank einer Kombination von zerstörungsfreien Grabungsmethoden kann bei den meisten Festen der Innenraum abgegrenzt, ggf. der Verlauf der Erdbefestigungselemente wie Wälle und Gräben beobachtet werden. Alle Sitze machten sich die Lage an einem Wasserlauf zwecks Einspeisung der Gräben mit Wasser zunutze. An fünf Fundstellen kann die Anlage eines künstlichen Hügels direkt belegt, oder zumindest begründet angenommen werden. Eine magnetometrische Untersuchung der Fundstellen hatte die Feststellung zum Ergebnis, dass an mindestens vier Sitzen (Babice, Kosice, Nechanice, Třesice) trotz rezent erfolgter Geländeingriffe immer noch Anomalien vorkommen, die als Objekte archäologischen Charakters angesehen werden können.

Das ist eine der Hauptfeststellungen der Prospektion. Es scheint, dass der Innenraum der Sitze durch neuzeitliche Einebnung bereits so zerstört war, dass sich dort keine intakte Situation mehr vorfindet.

Positive Ergebnisse lieferte besonders die Situation an der Feste in Babice. Dort kamen zwei Anomalien zum Vorschein, die auf zwei getrennt voneinander stehende Gebäude hindeuten (Grundrisse 12×11 und 10×8 m). Ein Ergebnis hatte auch die Untersuchung der Feste in der Dorfwüstung Trěsice. Dort befand sich die erfasste Struktur in der Mitte einer von einer quadratischen Außenmauer umgrenzten Fläche. Die Anomalie hat ebenfalls einen quadratischen Grundriss (11×11 m) und kann als zentral im Kern des Sitzes errichteter Bau angesehen werden. Im Falle von Kosice (westliches Objekt) handelt es sich um das Vorhandensein eines zentralen Objektes, das anhand einer Häufung von geringen Anomalien bestimmt wurde. In Nechanice hat sich dann an der Kante der gemessenen Fläche eine Struktur abgezeichnet, die quer zur Außenbefestigung liegt und auf ein an dieser Außenmauer liegendes Bauwerk hindeuten könnte.

Für die weitere Forschung wichtig erachten wir, die magnetometrischen Messungen um weitere geophysikalische Methoden, besonders um eine Bodenradarmessung (GPR) zu ergänzen. Eine Überprüfung der sich aus den verschiedenen Messmethoden ergebenden Ergebnisse kann nur durch eine eventuelle archäologische Freilegung erfolgen. Bis dahin müssen die präsentierten Ergebnisse der bereits erfolgten Messungen als vorläufig angesehen werden.

Mgr. Pavel **Drnovský**, Ph.D., Katedra archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Rokitan­ského 62, 500 03 Hradec Králové, Česká republika, pavel.drnovsky@uhk.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

